

Pazo do Outeiro de Maíndo

José Manuel Bértolo Ballesteros

joberba4@hotmail.com

Luís Manuel Ferro Pego

leonvenera@hotmail.es

Resumo. O pazo de Maíndo, de importancia social e política nas súas orixes, pasou a ser básicamente unha fonte de explotación agraria e unha casa de recreo. Os seus donos, de apelido Reino e Cisneros, foron fortalecendo economicamente os seus morgados grazas ás alianzas matrimoniais ata chegar a ser condes, pero nunca tiveron a Maíndo como centro dos seus intereses. Coa desaparición dos morgados a súa facenda vaise dividindo entre os parentes e Maíndo pasou a mans dos Puga, dos Novoa e agora dos Redondo Lissarregue.

Abstract. Maíndo ancestral house, originally of social and political importance, basically turned into a source of agricultural exploitation and a pleasure house. Its owners, Reino and Cisneros, were economically strengthening their entailed estates thanks to matrimonial alliances until they became counts, but they never considered Maíndo to be the focus of attention. Their possessions were transferred to the relatives when entailed estates disappeared, and Maíndo fell into Puga family hands, Novoa family and now Redondo Lissarregue family.

A Casa-forte de Maíndo ou Torre de Couso, construída dentro dun recinto amurallado, é unha pequena fortaleza que foi ampliada ao longo dos tempos. As diversas ampliacións son patentes ao observar o sistema construtivo, xa que nunhas partes domina uns ben formados perpiaños de cantería, noutras perpiaños máis irregulares e noutras a cachotería.

A nosa hipótese é de que a parte máis antiga sería unha torre, da que se conserva só a planta baixa, e á que se accedía a través da porta que ten un arco apuntado, típico en Galicia no entorno do século XIV, e que ten sobre unha doela un escudo con seis roeis en tres pales de dous e sobre eles unha figura, agora esvaecida, escudo dos Bendaña.

Detrás desta parte hai pegado un gran edificio rectangular de planta baixa e un piso, cunha porta baixo un arco de medio punto co escudo dos Bendaña na doela clave, e na parte posterior ou fachada meridional, dúas portas de acceso. Nesta fachada hai vans rectangulares e outro escudo, que nos remite ao século XVI, adorna-

Pazo Maíndo.

do con grilandas e fitas cuartelado en cruz, cuarteis 2 e 3 coas armas dos *Reino*: unha espada fixada e rodeada de seis roeis colocados en pal, tres a cada flanco; e cuarteis 1 e 4 coas armas dos *Isorna*: tres flores de lis e correas¹.

O pazo de Maíndo foi vivenda habitual da familia dos Reino durante o século XVI, pero a partir de entón xa coa familia Cisneros decae a favor das vivendas de Santiago ou do pazo de Ximonde, polo que estivo en mans de mordomos ata que nos últimos tempos volveu a ser utilizada pola familia propietaria, agora de apelido Lis-sarrague.

Os Reino

Aínda que “Maíndo xa existía anteriormente a 1393 e, ó mellor, unha centuria atrás (aínda que con distinta complexión constructiva, seguramente)”² a primeira referencia ao pazo de Maíndo está nun

1 CENDÓN FERNANDEZ, M., *El sepulcro del arzobispo D. Alvaro de Isorna en la catedral de Santiago*. <http://estudiosgallegos.revistas.csic.es/index.php/estudiosgallegos/article/viewFile/262/266>

Pero serían armas dos Mariño, segundo: PICALLO FUENTES, H. Maíndo (A Estrada-Pontevedra): “Espacio xeográfico e humano na ascendencia do condado de Ximonde”. A *ESTRADA Miscelánea Histórica e Cultural*, Museo do Pobo Estradense M.R.P. nº 5 e 6, 2002 e 2003.

2 Para completar este estudo, ver os artigos que se citan e que aquí se complementan: PICALLO FUENTES, H. o.c.

foro sobre “o paaço do Outeiro [...] na vila de Meyndo da fligresya de Sancta Mar de Couso” concedido o 21 de xaneiro de 1393 polo deán do cabido compostelán Gonzalo Rodríguez de Bendaña a **Gonzalo Rodríguez de Reino**. Pouco despois, este vai estar de casteleiro na fortaleza da Insua de Veá, posto polo bispo de Mondoñedo don Álvaro Núñez de Isorna e Bendaña.

En tempos igualmente de D. Álvaro Núñez de Isorna e Bendaña (e xa termado este o báculo metropolitano de Santiago), fai presenza outra persoa de marcado interese para as nosas metas; era el un dos seus escudeiros, chamábase García de Reino e facía proclama de ser –ao igual que o nomeado Gonzalo Rodríguez de Reino– parente deste Isorna-Bendaña³.

Dito **García de Reino**, fillo de *Nuno González* e de *Teresa Sánchez*, era orixinario, como os demais parentes, do lugar de *Reino* en Trasmonte (Ames), onde foron sepultados moitos dos seus ascendentes.

Tiña como irmáns a *Alonso González* e a *Rodrigo Suárez de Reino*, pai de *Gonzalo de Reino o mozo* e de *Sueiro Gómez*.

García de Reino finou o 24 de outubro de 1444, polo que o día 30 dese mes presentouse *Rui Suarez de Reino, vasalo do Rei*, e como testemuña o *escudeiro Gonzalo Suárez* ante Álvaro de Sampayo, xuíz de terra de Nemancos, dicindo que *seu curmán* García de Reino outorgara testamento e que pedía que se abrise.

Escudo no arco apuntado

Escudo s. XVI.

3 PICALLO FUENTES, H, o.c., boletín nº 6, páx. 175.

En efecto, García de Reino outorgara testamento⁴ o 12 de setembro de 1440, deixando como sucesor en primeiro lugar á súa filla menor⁵ *Leonor*, en segundo lugar a seu sobriño *Gonzalo de Reino o mozo*, e en terceiro lugar a un irmán de Gonzalo chamado Sueiro e, se estes non tivesen sucesión, deixaba ao cabido de Santiago como sucesor.

Tamén manda que a súa filla sexa atendida durante cinco anos pola muller de Ares Sánchez e que despois estivese na casa do citado Gonzalo de Reino ata que casase. Ademais cita a outra filla chamada *Teresa* e outros parentes: os sobriños Gonzalo de Albite, Rui Suárez, Alonso Guillermo de Noia, Elvira Moura e a súa curmá Teresa Sánchez.

García de Reino foi enterrado en Santa María de Trasmonte, onde xacían outros familiares, pero encarga dicir misas en moitas igrexas da cidade de Santiago.

Todos os sucesores que nomeou seguramente morreron sen descendencia porque en 1474 o cabido compostelán, como sucesor de García de Reino, dá en foro unhas terras en Pegariños, citadas no seu testamento.

Porén o 29 de marzo de 1514 preséntase ante o cabido **Martín de Reino** e reclama ditas herdades.

Dito **Martín de Reino**, que era fillo de *Teresa Sánchez* (e quizais do escudeiro cuntiense Gonzalo Méndez)⁶ e neto do citado *García de Reino*, estaba casado con Constanza Vázquez de Veiga.

Segundo os citados artigos de Héitor Picallo, tiña como irmá a *María Suárez de Reino*, cuxa lápida estaba na igrexa de Couso (agora no pazo) co epitafio: IAZ/MA XUAREZ DE REINO MVGER QUE/FUE DE RO SVA/REZ BREMUDEZ FALECIO ANO/DE 1530. O escudo desta lápida ten as armas de: 1º cuartel. 1A). Seis bezantes en tres pales de dous, dos BENDAÑA. 1B) catro barras dos VARELA. No 2º e 3º cuartel as armas dos REINO, unha espada fixada e acostada de seis bezantes colocados en pal, tres a cada flanco. E no 4º cuartel, 4A) armas dos BENDAÑA, 4b) armas dos

4 Arquivo do Reino de Galicia. Real Audiencia, (ARG. RA) 23227/41.

5 Varios dos seus descendentes tamén nomean como herdeira á filla menor.

6 PICALLO FUENTES, H. o.c. nº 6, páx. 217.

VARELA. Por timbre helmo empenachado.

Martín de Reino outorgo testamento⁷ o 14 de xuño de 1526 deixando como herdeira á súa *filla menor* **María Suárez de Reino** (*que segue*) e en segundo lugar a seu sobriño *Gregorio de Reino*, a quen deixa como cumpridor, xunto coa súa muller Constanza. Deixa tamén algúns bens á súa sobriña Cristina de Reino.

Foi enterrado na igrexa de Santa María a Nova en Santiago.

María Suárez de Reino casou en primeiro lugar co seu curmán *Roi* ou *Rodrigo de Reino*, alférez da Capitanía do Reino de Galicia.

En efecto, Roi de Reino era fillo do mencionado *Gregorio de Reino Mariño e Soutomaior*⁸ e de *Isabel Álvarez Bermúdez de Castro e Aldao* (ou *Suárez de Castro*)⁹, filla esta de Luís Bermúdez de Castro e Aldao (Xeve, 1470-1555) e de María Sisso de Ibias, donos da fortaleza de Gondar en Xeve¹⁰.

María Suárez de Reino (que non sabía asinar) e o seu home, que vivían no pazo de Maíndo e con casa tamén en Santiago, fixeron unha escritura¹¹ o 26 de marzo de 1556 ante o escribán Fernando de Ruanova pola que fundaban un vínculo e morgado e facían doazón

Lápida de María Suárez.

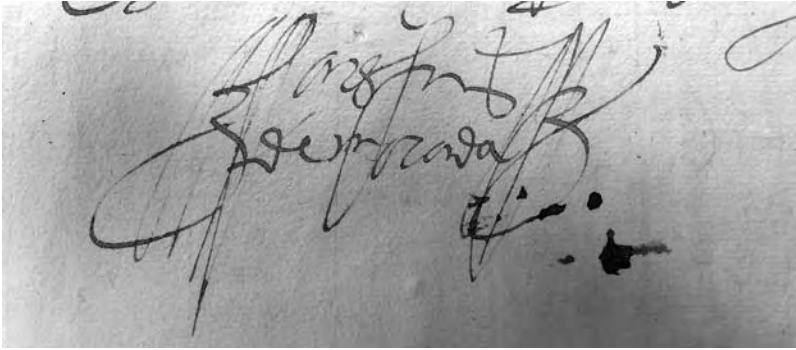
7 ARG. RA 23227/41.

8 De Gregorio, "xuíz das xurisdicións de Caldas de Reis, Caldas de Cuntis, Moraña e os coutos de San Isidro (tal vez de Montes) e de san Xoán de Poio [...] foi a casa-pazo das Xilgadas, sita na vila caldense, a súa habitual residencia". PICALLO FUENTES, H. o.c.

9 AHN. Registro de executorias, caixa 1182,35.

10 Cfr. BÉRTOLO, J.M.-FERRO, L., "Casa grande de Bermúdez de Castro. San Paio de Figueiroa". Rev. *Nalgures*, Asociación Cultural de Estudos Históricos de Galicia. tomo XII, 2008.

11 ARG.RA 16757/3.

Ares Fernández de Miranda.

dos seus bens a seu fillo único Rodrigo. O motivo da doazón, argallada por Roi de Reino e Frutuoso Gallos, rexedor de Santiago, era que querían casar a Rodrigo, que tiña 7 anos, con Inés Abraldes, filla de Frutuoso e Isabel Monteser, que tiña 15-16 anos. Estes, poucos días despois de morrer Rodrigo, quixeron que María ratificase e aprobase dita escritura ante o mesmo escribán.

Moi pouco despois de quedar viúva, o 4 de xuño de 1558 María entrega, para casar de novo, os seus bens dotais que tiña do seu primeiro marido a *Ares Fernández Miranda*, fillo de Rodrigo López de Villar de Miranda e de Teresa González¹², veciños de Santiago pero con raíces en Miranda no concello de Pontenova na diocese de Mondoñedo¹³. E mes e medio máis tarde fixeron inventario e relato dos bens para a súa voda. Meses antes, Ares recibira de María un foro nas proximidades de Cuntis e mesmo actuara de procurador dela no traspaso dunha casa na rúa do Villar

Seis meses máis tarde, o 11 de decembro de 1558, María pediu aos xuíces que considerasen nula a escritura de doazón dos seus bens e fundación de vínculo porque, segundo dicía, fora feita con enganos e ameazas, “amenazas que dho su marido había hecho y eso era público y notorio”.

¹² ARG.RA 25425/11.

¹³ Un fillo de Ares, chamado *Rodrigo López de Miranda*, foi dono do lugar de *Pearo*, sito na parroquia de san Xoán de Santeles, que seu pai mercou en 1578 e onde está a casa brasonada dos Miranda.

Roi demandou á súa nai e aos Gallos-Monteser pois, aínda que non casou con Inés Abraldes, pedía que se cumprira o contrato, é dicir, que se validara a fundación do vínculo, no que se incluían os bens de seus pais e tamén os do seu tío Nuno Vázquez de Aldao¹⁷.

Logo, o 11 de abril de 1577 fixo unha escritura en Santo André de Veá ante Francisco Núñez, escribán das xurisdicións de Veá e Barcala na que fai doazón á súa filla Apolonia de “todos los bienes y rentas, casas, casares, heredades, soutos, devesas, molinos, ríos, riberas, a montes y a fontes que le pertenecen por escrituras que sus padres hicieron según pasó delante de Fernando Ruanova”¹⁸.

E *ao día seguinte*, dito Rodrigo aconsellado polo seu sogro Diego de Ribera chegou a unha concordia coa súa nai e co seu padrastró Ares Fernández de Miranda, estando presente o avogado da Real Audiencia Pedro Cisneros. Ares Fernández mercara unhas rendas a un comerciante chamado Francisco Correa, que as comprara a María durante o seu primeiro matrimonio. Ademais había outros bens que eran propiedade do mosteiro de Santa Clara dos que María perdera os dereitos por non pagar o canon e que agora tamén tiña dito Ares. Roi consideraba que súa nai non podía vender ditas rendas nin deixar perder os seus dereitos por ser de vínculo.

Por medio desta concordia, quedaba para María e Ares Fernández o pazo de Maíndo coas súas herdades e xurisdición anexas, a canle da Barxa e a esqueira das Reas do río Ulla, o muíño do río Veá, diversas rendas en Barcala, Couso, Sta. Cristina de Veá e Santeles, así como os bens gananciais do matrimonio. Mentres que Rodrigo quedaba con todo o demais, como as casas de Santiago, diversos padroados, a canle das Brañas (Couso), as canles e pesqueiras de Travesela, as de Furado e de Freixo en O Lapidó, os cotos e xurisdicións de Soar, de Frades, de Barcala, diversas herdades en Ortoño, Frades, San Andrés de Veá, San Breixo de Arcos, etc., así como o que lle deron de dote cando casou con Isabel de Ribera. Por outra banda María e Ares podían gozar do usufruto de diversos e importantes bens.

17 ARG.RA 16757/3.

18 ARG.RA 16757/3.

Roi Suárez de Castro.

Pero trala morte de María comezan unha serie de preitos¹⁹ entre Rodrigo e Ares. Aínda que a Ares lle correspondía o usufruto do pazo de Maíndo e das casas de Santiago, Rodrigo, que era o xuíz de Baños, presentouse no pazo con soldados armados de arcabuces e lanzas e, como os criados de Ares pecharon as portas, botáronas abaixo a machadazos co fin de levar o enxoval, que segundo Rodrigo lle pertencía. Ares entón denunciou a Rodrigo e este foi preso no cárcere de Santiago. Rodrigo negou a escritura de concordia e ratificábase en que todos os bens eran de vínculo pois dicía que a súa nai non tiña dereito sobre o vínculo, polo que a concordia debía declararse nula. E di que se a súa nai revocou a escritura de vínculo, foi contra a súa vontade e a petición de Ares Fernández. E así o 25 de outubro de 1580 chegaron a outra concordia polo que Ares podía levar a metade das rendas, pero que tampouco foi respectada.

En 1580 un foreiro renunciou en Rodrigo Suárez de Castro e Reino ás pesqueiras e brañais das Reas, da Barce e da Braña²⁰.

O 16 de maio de 1682 Rodrigo pediu e tivo efecto a posesión dos seus bens vinculares. A validez da fundación do morgado será obxecto de diversos preitos, –mesmo chegou á Chancelería de Valladolid–, nos anos 1634 por Bernaldino Cisneros, e en 1690 e 1701 polo seu neto de mesmo nome²¹.

19 ARG. RA 941/70, 604/41, 606/6.

20 ARG. RA. 941/70.

21 ARG. RA 16757/3.

Rodrigo finou en abril²² de 1601 e foi enterrado, como a súa muller Isabel Ribera, xunto a sancristía na capela vella do convento de Santo Domingo en Santiago (logo trasladáronos á capela do Rosario).

Foron pais de:

1. **Apolonia de Castro Ribera.** (*que segue*)
2. *María de Castro.* Aparece citada polo seu pai nun preito²³ contra Ares Fernández de Miranda.

Apolonia de Castro Ribera, nacida sobre 1569, casou con *Pedro González de Cisneros*, veciño de Santiago, como vemos a continuación.

Os Cisneros

Dito Pedro González de Cisneros era bisneto doutro **Pedro de Cisneros** (*que segue*), rexedor de Santiago, un dos primeiros da familia en vivir en Santiago.

Pedro Cisneros, natural da vila de Saldaña (León) foi alcalde desta vila sendo nomeado o 8 de marzo de 1490 polo Duque do Infantado. Era descendente dos señores de Campo Redondo²⁴, polo que era fidalgo e tiña brasón e armas dos antigos Cisneros. A súa muller Leonor González era tamén de Saldaña, filla de Pedro González que foi alcalde de Saldaña durante 48 anos, e irmá de María Rodríguez Méndez, a muller de D. Carlos Enriquez, fillo doutro de igual nome, capitán xeneral do Reino de Galicia.

Sucedelle o seu fillo:

Alonso González de Cisneros, coñecido como o *doutor Cisneros*, pois era avogado da Real Audiencia.

Casou con *Mayor Pérez de Monreal e Moscoso*, irmá do cóengo Diego Rodríguez de Moscoso, e xuntos fixeron un vínculo²⁵ dos seus

22 ARG.RA 23227/41.

23 ARG. RA 941/70.

24 Os Cisneros descendían de María de Cisneros, señora de San Román de Hornija, filla de Gonzalo Gómez de Cisneros e de Urraca de Guzmán, señora de Vilafrechos, que casou con Pedro Téllez de Castilla (1370 - ¿?), I señor de Camporredondo. Este era fillo natural e lexitimado de Tello de Castilla, e polo tanto neto do rei Afonso XI de Castela.

25 ARG. RA. 1197/4. Tamén escritura pero incompleta en: ANH, Inquisición, 2033, exp. 4 (páx. 327s).

bens a 8 de abril de 1551 ante Macías Vázquez, nomeando como primeiro sucesor ao bacharel Pedro, o seu fillo maior, e segundo lugar a seu fillo Andrés, e logo ao resto dos irmáns e irmás. Os bens estaban situados en casas que tiñan xunto á praza do Campo en Santiago, outras no barrio de Santa Clara, uns casares en Ponte Albar (Trazo), en Teo e outros, ademais de dous xuros, de 11 e 12.000 marabedís de renda, un en Baiona e outro en Villalón.

Montreal. Pintado polo II conde de Ximonde.

O vinculeiro tería a obriga de dar estudos a seus irmáns, dotar ás irmás, deixarlle a casa principal a seu irmán e cóengo Antonio, pagar unhas misas na súa capela de san Ildefonso na igrexa compostelá dos franciscanos, así como engadir ao vínculo un terzo dos seus bens, tanto el como os seus sucesores.

Dita capela de san Ildefonso fora cedida en 1541 polos franciscanos aos Cisneros. Pero xa antes da cesión había unha inscrición, esculpida en pedra en medio de dous arcos onde estaban os nichos, que dicía: “Esta capilla es de doña Mencía Cisneros, hija de Dª Mencía Cisneros y de Garcilaso de la Vega, casó con D. Pedro Enriquez, hijo del conde don Tello, es de los srs de Campo Redondo que están en septimo grado con el señor rey D. Alfonso que murió sobre Gibraltar”²⁶. A capela tiña un enreixado de ferro e os nichos tiñan esculpidos os escudos dos seus señores.

O xuro de Baiona, que se baseaba sobre as rendas e alcabalas de S.M. neste pobo, tiñano mercado o 22 de xaneiro de 1550 por 330.000 marabedís ao rexedor Antonio de Salamanca e Mayor Fernández Varela, a súa esposa, cando estes quixeron dotar á súa filla

26 PEREZ COSTANTI, P. Boletín da Real Academia Galega, nº 140, páx. 286, ano 1921.

Beatriz. En 1584 Beatriz reclamou²⁷ a Pedro Cisneros o xuro, pois dicía que era de vínculo.

Alonso unha vez viúvo fíxose presbítero, polo que no seu testamento²⁸ pide ser enterrado co hábito de sacerdote e ser enterrado na capela de san Ildefonso do convento franciscano. Tamén pedía que seus fillos non levasen loito por el. Finou o 14 de decembro de 1565.

A descendencia de Alonso e Mayor foi:

1. *Pedro González Cisneros*, avogado da Real Audiencia, que casou con Violante Enriquez de Cadórniga²⁹, filla de Rui Díaz de Cadórniga e Antonia de Maceda, veciños de Ourense, e que foi dotada, entre outros bens, cunhas rendas de viño en San Cibrán das Viñas³⁰. Seguramente non tiveron descendencia xa que, aínda que era o maior dos irmáns, o vínculo aparece despois no seu sobriño Pedro, fillo de Andrés.
2. **Andrés González de Cisneros** (*que segue*)
3. *Antonio González de Cisneros*, cóengo. Xunto co seu irmán Francisco trata de comprar en 1580 a xurisdición de san Miguel de Sarandón e agregan os seus bens ao vínculo de seus pais. Non é citado na escritura da fundación de vínculo de seus pais, porque o vinculeiro non podía ser ni freire nin crego. En 1585 xa morrera, herdando o seu irmán Pedro.
4. *Francisco de Monreal*, aínda que en 1551 aínda non debía ser crego, xa que é citado na escritura de fundación, en 1567 aparece como cóengo da Colexiata de A Coruña e ao ano seguinte da catedral de Santiago. Foi clérigo das sinecuras de santa Uxía de Ribeira e de Santa Baia de Arca (preto de Lavacolla).

En 1580 xunto co seu irmán Antonio presentou unha petición ante S.M. para poder comprar os vasalos e freguesía de San Miguel de Sarandón³¹. E ao ano seguinte ambos os dous

27 ARG.RA 1197/4.

28 Arquivo Histórico Universitario de Santiago (AHUS). Protocolos de Diego Fariña, 5/12/1565.

29 Violante era irmá de Leonor, Aldonza e Alonso. AHN Registro de Executorias, Caixa 1715, 40.

30 ARG.RA 18031/32.

31 Arquivo Catedralicio de Santiago. (ACS).P 74, fol 409r-410r.

incorporan os bens que herdaron do seu tío o cóengo Diego Rodríguez de Moscoso ao vínculo fundado por este no lugar de *Ximonde* na freguesía de San Miguel de Sarandón³².

E, en *Ximonde*, Francisco de Monreal mercou outras rendas e lugares e mandou fabricar unha *torre e edificio* (consta que alí xa había unha torre), así como muros, pozos de auga e un estanque, que todo o uniu ao vínculo, que deixa por testamento a seu irmán Pedro e a seu fillo Alonso.

Outorgou testamento³³ o 1 de xaneiro de 1597 ante Gregorio Vázquez Giráldez deixando como testamentarios a seu irmán Pedro, a seu sobriño o arcediago Antonio Cisneros e ao freire gardián de san Francisco, e foi sepultado o día 7 dese mes e ano na capela de San Ildefonso do convento de San Francisco³⁴ onde estaban enterrados seus pais (se ben el pide que se lle faga unha sepultura nova).

Tivo polo menos un fillo que se chamou como el, Francisco Monreal. Este foi avogado e reclamou en 1613 a súa lexítima, aínda que seu pai deixara á súa alma como beneficiaria³⁵. Porén o cóengo Monreal deixaba no testamento “a Francisco mi nieto cien ducados por una vez”.

5. *Alonso González de Cisneros*. Foi citado como posible vinculeiro na fundación de seus pais, pero logo foi crego e reitor de San Salvador de Freixo (Ourense)³⁶. Máis tarde foi cóengo e hai constancia de que en 1594 xa finara deixando como testamentario a seu irmán Francisco.
6. 7. 8. *Felipa, María e Ángela*, que se citan na escritura de fundación de vínculo e no testamento do pai. Foron monxas as tres. Felipa e María foron dotadas co usufruto de certos bens, a primeira ante Rodrigo de Ben e a segunda ante Gonzalo Puñal. A Ángela seu pai non lle deu nada, polo que pide que o seu sucesor lle dea 3.000 maravedís anuais para alimentos.

32 ACS.P 82, fol 663r-665v.

33 AHUS Protocolos de Gregorio Vázquez Giráldez, páx. 686.

34 ACS P 157, fol 291r-293r.

35 ACS P 151, fol 672r-672v.

36 ACS. P 69, fol 564r-565r.

Escudo dos Falcón pintado polo II Conde de Ximonde.

9. *Justa Cisneros*. Estaba solteira cando testou o seu pai. Casou con *Gómez Suarez de Figueroa*, señor do castelo de Mirón e Anzobre. Gómez outorgou testamento en Armentón o 15 de xaneiro de 1608. Os seus fillos foron *Isabel de Figueroa*, (que casou en 1581 con Juan López e outorgou testamento en Sigrás o 20 de setembro de 1616 ante Francisco Miranes), *Constanza*, *Gonzalo* colexial de Osuna e *Francisco Figueroa*, que foi o sucesor. (Unha descendente desta familia únese de novo cos Cisneros en 1654).

Andrés González de Cisneros, avogado, casou en 1558 (ou algo despois) con *María González Falcón*³⁷ ou *de Bandín*³⁸, filla de Gregorio de Bandín³⁹, bacharel, veciño de Santiago, e de María González Falcón, e sobriña do bispo de Trípoli e cardeal na catedral de Santiago *Pedro Gil Falcón* (finado en 1550), de quen herdará o vínculo fundado por este o 5 de xullo de 1540 ante Juan de Casal, escribán de Santiago. Porén en setembro de 1565 reclamaron que se fixese un apeo dos bens do bispo, pois había xente intrusada neles. Os bens estaban en terras de Ribadulla, Tabeirós e Veá.

Como era avogado traballou como asesor para dona Isabel de Castro e Portugal, condesa de Altamira, cobrando 6.000 marabedís anuais⁴⁰. Curiosamente un fillo da condesa, chamado Álvaro, casou sobre 1548 con *Isabel Cisneros*⁴¹, probablemente da familia de Andrés, pois tamén outros membros tiveron relación económica cos condes de Altamira.

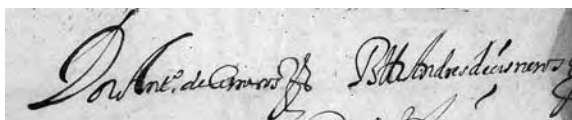
37 ARG.RA 16757/3.

38 Era neta de Gonzalo do Cabo e de María González Falcón, e irmá de Juan de Bandín, Gregorio de Bandín, reitor de San Sebastián de Serramo, Pedro Gil Falcón (seu pai non o cita no testamento) e Constanza Gil.

39 Gregorio outorgou testamento o 16 de marzo de 1558 ante Antonio López. Parroquiano de Salomé, deixaba a casa principal á súa filla María como dote para casar.

40 ACS P 43 fol 737r.

41 ARG. RA. 3700/9, 3701/14.

Firma Antonio e Andrés Cisneros. 1627.

Andrés en 1568 tiña terreos xunto a “torre de Ximonde”⁴² e en san Xurxo de Cereixo, entre outros, polo que encargaba a seu criado Juan González de cobrar todas as rendas. En 1565 vivían nunha casa da rúa da Moeda Vella, co seu curral e laranxeiras⁴³, que tiñan en foro da freguesía de Sta. Mª Salomé.

Os seus fillos foron:

1. **Pedro González de Cisneros**, (*que segue*)
2. *Antonio de Cisneros*⁴⁴, arcediago e cóengo da catedral de Santiago, finado ab intestado o 7 de xaneiro de 1635. Os seus bens herdounos o seu irmán Andrés, pois nese momento era o único dos irmáns que vivía.

Como testamento do seu tío Francisco de Monreal mandou mercar en 1618 un xuro situado sobre as alcabalas de Santiago, Lugo e Ourense, así como sobre as salinas e almacéns do sal do Reino⁴⁵ que se incorporarán ao vínculo dos Cisneros. Os xuros situados nestas salinas significaban 102.000 marabedís anuais⁴⁶.

3. *Andrés Cisneros*, cura de san Miguel de Gándara (Oroso) e de santo André de Villarromariz. Xunto co seu irmán Antonio uniu uns bens en Santiago e Padrón e nomeou sucesor a Alonso de Cisneros, o seu sobriño, fillo maior do seu irmán Pedro de Cisneros, reservando o usufruto mentres vivise algún deles.

De maior enfermou e estaba “faltoso de xuízo” polo que foi tutorado primeiro polo seu irmán o arcediago Antonio e, tra-

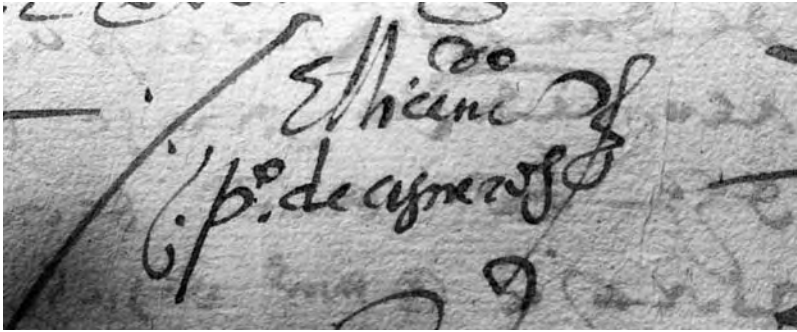
42 ACS.P 42, fol 453r-454v. Porén xa hai referencias en 1544 da “torre de Ximonde”.

43 ACS.P 37, fol 546r-550v.

44 ACS. P 138 fol. 435r-435v. AHUS. Protocolos de Becerra Mosquera, ano. 1627.

45 ACS P 158 fol 76r.

46 ACS P 164 fol. 269r-269v.

Pedro Cisneros, 1580.

la morte deste, polo seu sobriño Bernaldino, vivindo na casa deste ata á súa morte. Foi sepultado o 23 de abril de 1639.

4. *María de Cisneros Moscoso*, muller de Juan Abraldes de Puga. María tamén agregou os seus bens ao vínculo de seus avós⁴⁷.

Pedro González de Cisneros, que casou con *Apolonia de Castro Ribera*, descendente dos Reino, *como xa vimos na primeira parte*.

Apolonia nacida sobre 1569, sendo menor reclamou en 1581 contra a concordia de seu pai e Ares Fernández, pois pedía que se lle entregara o que se lle prometeu o día antes de dita concordia. Porén cando ía casar fixo renuncia ao usufruto dos bens que lle pertencían a favor de seus pais.

Pedro González Cisneros sucedeu a seu pai nos seus vínculos, nos que entraba o citado privilexio⁴⁸ real do ano 1585 sobre os almacéns de sal de Betanzos e salinas do reino de Galicia⁴⁹.

En 1603 tivo un preito⁵⁰ contra o cabido de Santiago polos lugares de Pegariños e Marcomiráns en Santa María de Trasmonte (Ames). Eses lugares que o cabido aforou aos Reino foron motivo de discordia moitas veces, pois xa Ares Fernández de Miranda preiteara en 1593 e seguirán preiteando os sucesores en 1657. Este preito é interesante porque nel faise relación de cando se fixeron os foros e preséntanse o testamento de García de Reino feito o 12 de setembro

47 AHUS. Protocolos de Domingo Vázquez Sobreira, 26/2/1657.

48 AHUS. Protocolos de Domingo A. Caamaño, 1687.

49 ACS P 150 fol. 300r-300v.

50 RG. RA 23227/41.

de 1440, o de Martín de Reino, do 4 de xuño de 1526 e outros, que serven para precisar a xenealoxía dos Reino.

En 1599 sendo *señor de Ximonde e Sarandón*, como sucesor no vínculo fundado polo cóengo Diego Rodríguez de Moscoso, arrenda unhas terras en Ximonde e, curiosamente, entre as cláusulas que pon, dispón que todo o pescado que se colla alí debe ser entregado a el ou a seu fillo Alonso.

Tamén disputou contra seu tío Pedro e seu irmán Antonio, testamentarios do cóengo Monreal, pois lle reclamaba bens e froitos do vínculo de Ximonde. Chegaron a unha concordia o 23 de marzo de 1599 da man de Gómez Suárez Figueroa, pero logo en 1613 disputou con Francisco de Figueroa e Castro e o tenente correxedor de Betanzos, pois dicía que a súa actuación fora arbitraria⁵¹. A partir de agora o pazo de Maíndo pasa a ser unha residencia secundaria, xa que será Ximonde o seu lugar preferido despois de Santiago.

En 1613 presentou, en nome dos seus fillos Bernadino e Catalina como herdeiros de Apolonia de Castro e Reino, ao presbítero Andrés Cisneros do beneficio de san Martiño de Laxe, en Moraña⁵².

Apolonia finou o 22 de marzo de 1612 sen facer testamento, mentres que Pedro outorgou testamento o 3 de maio de 1615 ante Gabriel Romero⁵³. Nel di que recibiu un legado de 3.000 ducados do seu tío Francisco Monreal co que mercou o lugar onde fixo as casas en que vive, ademais de mercar bens en torno á casa de Ximonde. Valora os bens mobles e prata que ten na casa en 6.000 ducados. Á súa filla déixalle 4.000 ducados, ademais das lexítimas. A Bernardino déixalle a mellora que incorpora ao vínculo que fundou o seu avó e que lle corresponde por ser primoxénito. Deixa como testamentarios, entre outros, á súa sogra Isabel Ribera e a seus irmáns Antonio e Andrés.

Pedro tivo unha filla natural chamada *Isabel Cisneros*, a quen seu pai lle deu en dote unha renda de 48 ferrados de centeo para casar con Pablo Pillado, con sucesión. Precisamente en 1699 os seus descendentes van ter un preito⁵⁴ por esas rendas.

51 ACS P 145 fols. 367r-368r , P 150, fol 357r-357v. e ARG.RA 24189/41.

52 ACS P 150, fol 357r-357v.

53 Arquivo Histórico Nacional. (AHN) Inquisición 2003, exp.4, páx. 217ss e 331ss.

54 ARG. RA 21564/13.

Pedro e Apolonia tiveron varios fillos, chegando a adultos só tres⁵⁵:

1. *Alonso Cisneros Cadorniga*, era o fillo maior nacido antes do 1 de xaneiro de 1597, xa que o cóengo Monreal lle deixa nesa data o vínculo de Ximonde. Finou o 16 de agosto de 1607.
2. **Bernardino Cisneros** (*que segue*)
3. *Catalina Ribera e Castro*, bautizada o 30 de novembro de 1604, tendo por padriños a Andrés Cisneros, clérigo, e á súa avoa María González. Para casar, seu tío e curador o arcediago Antonio Cisneros ofreceulle o 23 de outubro? de 1620 ante Pedro Díaz Valdivieso 6.000 ducados de dote, 3.000 á conta dos bens do pai e os outros 3.000 do seu peculio, coa obriga de renunciar ás lexítimas. Habíanse de pagar 4.000 ducados nos catro anos seguintes e os 2000 restantes quedaban para pagar a dispensa pontificia xa que eran curmáns. Casou con *Diego Saavedra e Cotón*, que a partir de 1628 reclamou contra seu cuñado Bernaldino facer partillas, pois dicía que os bens libres do sogro valían mais de 20.000 ducados, ademais reclamaba o pago total que se lle ofrecera a Catalina en testamento. Aínda que, segundo executoria⁵⁶ de 22 de xullo de 1634, non se lle recoñeceu ao dereito aos bens vinculares, Bernaldino tivo que pagar 18.081 reais pola débeda e os seus réditos⁵⁷. Tiveron por fillo a *Antonio Saavedra Sotomayor*, que casará con súa curmá Aldonza.
4. *Antonio Cisneros*, bautizado o 21 de xuño de 1606 na parroquia de Salomé, tendo por madriña á súa avoa María. Finou antes que seu pai.

Bernaldino Cisneros, nacido seguramente sobre 1598.

Finados seus pais e sendo o señor de Ximonde, o 4 de decembro de 1618 deu poder a Alonso de Mendoza Guevara (que ía ser seu sogro) e a Diego de Palacio, mozo (coidaba os cabalos) do arcebispo de Santiago don Juan Beltrán de Guevara para casar con *Valentina de Guevara Mendoza e Moscoso*, que vivía en Badaxoz, filla de

55 ACS. P 150 fol 357r-357v.

56 AHN, Inquisición, 2033, Exp.4 – páx. 37.

57 ARG.RA 16757/3.

Alonso de Mendoza Guevara e de Aldonza de Silva, e bisobriña do arcebispo.

Os seus descendentes seguiron enlazando matrimonialmente sempre con familias adiñeiradas de xeito que, como o di o estudoso desta casa Héitor Picallo, “todas estas unións sacramentais que se foron producindo no decurso dos tempos e que ligaron principalmente aos Reino cos Ribera e Cisneros, e logo estes cos Mendoza, Figueroa e Sarmiento sempre resultaron, a cada cal mellor, favorables e favorecedoras do tronco señorial”⁵⁸.

Foi alcalde e deputado por Santiago da Xunta do Reino de Galicia, cargo que terán os seus descendentes. Tamén foi familiar do Santo Oficio⁵⁹.

Foi sucesor do morgado e vínculos que fundou Pedro Gil Falcón, bispo de Trípoli e cardeal na catedral de Santiago, e dos que fundaron os seus bisavós o doutor Alonso Gonzalez de Cisneros e Mayor Pérez de Monreal⁶⁰.

Era señor do coto de Ximonde, onde seu tío Antonio, arcediago en Santiago, fundou e “labrou” a igrexa e a capela de N^{ra} Sra. do Rosario no lugar de Ximonde, dotándoa de bens (a metade da sinecura de Santa Mariña de Ribela e outros) para o mantemento da capela e para pagar un capelán que dixerá dúas misas semanais nela⁶¹. Por iso seu tío nomeouno como o seguinte patrón de dita capela e tras el o que ostentase os morgados que sustentaba. A capela tiña unha confraría e os seus confrades tiñan indulxencia plenaria se visitaban a capela o día da súa festa. E como seu tío esgotou os seus caudais ao facer a capela, foi Bernardino quen pagaba os reparos e culto da capela.

Tiña na súa casa como criada a unha señora de Maíndo, á que lle deixa vivir na casa de servizo de Maíndo para que coide dela e das viñas, deixándolle a metade do seu froito. Pero en caso de que se lle quitase a labranza da casa de Couso, manda que lle dese catro cargas de pan mentres viva. Esta casa de Maíndo proporcionáballe uns mil ferrados de pan de rendas anuais.

58 PICALLO, H. Maíndo... o.c.

59 AHUS Protocolos de Juan Quintana, 1645, pax. 5.

60 AHUS Protocolos de Antonio Becerra Mosquera, ano 1627, páx. 22ss.

61 AHUS Protocolos de Antonio Becerra Mosquera, ano 1627. páx. 22ss.

A close-up photograph of a handwritten signature in dark ink on aged, slightly textured paper. The signature is written in a cursive, historical script. The name 'Don Bernardino' is clearly legible at the top, followed by 'González Cisneros' in a more stylized, overlapping fashion. The ink shows some fading and the paper has a yellowish tint.

Firma de Bernardino González Cisneros, 1623.

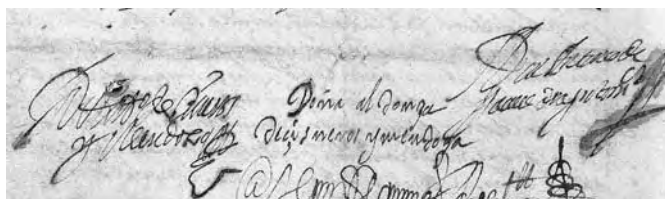
Como era señor de diversas xurisdicións, cando en setembro de 1651 morreu o seu parente Rodrigo López de Miranda, veciño de Frades e neto do citado Ares Fernández de Miranda, esixiu que se lle pagara a lutuosa, “la mejor presa de cuatro piés”, pero os seus fillos negáronse porque Rodrigo era veciño de Santiago e non de Frades, aínda que morrera aquí, e porque era fillodalgo, como se dicía nun documento de xaneiro de 1650 firmado polo rexedor de Santiago Antonio Alvite Ozores Sotomayor, para que non se lle incluíse nos repartimentos de tributos⁶².

Valentina foi sepultada na capela de san Ildefonso do convento de san Francisco o 27 de xaneiro de 1636 (parroquia de Salomé). A súa sepultura e logo a do seu marido estivo baixo o altar maior de dita capela. Polas súa obrigas con dito convento pagaba anualmente don Bernaldino 616’5 reais. Este ao quedar viúvo fíxose clérigo presbítero.

Bernardino, señor tamén da xurisdición de Soar e familiar do Sto. Oficio, sendo presbítero, outorgou testamento o 22 de novembro de 1652 ante Domingo Vázquez Sobreira⁶³ e finou uns días despois. Nel pide ser enterrado coas roupas de presbítero xunto á súa muller na capela de san Ildefonso da igrexa compostelá de san Francisco, onde tiña dúas sepulturas co seu escudo de armas, e que pide se recubra con azulexos, como a capela dos Luaces. No testamento deixa moitas misas, cartos para pobres, para *un cura que fose pobre pero honrado*, para pagar débedas como ao seu boticario Jacinto Campelo,

62 ARG. RA. 16759/18.

63 AHUS. Protocolos de Domingo Vázquez Sobreira.

Firma de Antonio e Aldonza Cisneros e Antonio Saavedra Sotomayor, 1652.

para confrarías, etc. A María Rodríguez, que tivo como criada e coiidadora de seus fillos déixalle en usufruto polos días da súa vida unha casa no barrio de Santa Clara. Tamén menciona os moitos preitos que tivo e os gastos que supuña. Deixa como testamentarios a seu fillo e a seu sobriño/xenro Antonio Saavedra Sotomayor, señor de Trasmonte, entre outros.

Os seus fillos foron:

1. **Antonio Cisneros de Mendoza** (*que segue*)
2. **Aldonza Cisneros Mendoza**, bautizada o 29 de marzo de 1626, tendo por padriños a Francisco Figueroa, mestrescola da catedral, e a Constanza de Ribera (recórdese que a bisavoa da bautizada era tamén da familia Ribera). Trala morte da súa nai, foi educada no colexio de Orfas en Santiago. Seu pai déixalle a metade dos bens libres e alfaias. Foi dotada⁶⁴ o 22 de decembro de 1652 polo seu irmán (acababa de morrer seu pai) para casar co seu curmán *Antonio Saavedra Sotomayor*. Como dote había de pagarlle a licenza para casar, 1.000 ducados en cartos e 2.700 ducados máis cando don Antonio puidese darllos, pois de momento ía pagarlle os réditos desa cifra en rendas que sinala. Pola súa parte Aldonza debía renunciar ás lexitimas que lle se debían.

Foron pais de Diego Saavedra Cisneros, señor de Trasmonte, que casou con Bernarda Cotón e Sarmiento, natural de Vigo, filla de Alonso Cotón e Sarmiento (parente dos marqueses de Valladares) e de María Ana Arines.

64 AHUS Protocolos de Domingo Vázquez Sobreira.

3. *María Cisneros Mendoza*, bautizada o 1 de maio de 1627. Non vivía cando seu pai fixo testamento.
4. Tamén tivo, de muller solteira, a *Cristóbal de Moscoso*, a quen recoñeceu como fillo coa disposición do nuncio para que fose eclesiástico, e pide que o arcebispo de Toledo ou o de Xaén o colla a seu servizo.

Antonio de Cisneros Mendoza, bautizado na parroquia de Salomé o 20 de setembro de 1622 tendo por padriños a seus avós maternos Alonso Mendoza e Aldonza de Silva.

Como seu pai, foi rexedor, capitán, alcalde e deputado por Santiago na Xunta do Reino de Galicia. Casou o 14 de setembro de 1654 con *Juana Bernarda de Figueroa e Castro*⁶⁵, nacida a finais de 1634-principios de 1635, filla única de Juan Figueroa⁶⁶ (fillo de Francisco Figueroa⁶⁷ e de Luisa Bermúdez de Saavedra, filla única do rexedor de Santiago don Domingo Bermúdez de Saavedra e de María Fernández Patiño), **señor de Anzobre**, e de Jacinta de Castro Osorio⁶⁸ (filla do señor de Neda don Antonio Castro Osorio, bisneto da casa de Lemos⁶⁹), veciños de Santiago, onde Juan era rexedor. Eran parentes en cuarto grado polo que necesitaron dispensa. Logo velaron, tamén en S. Fiz de Solivio, o 21 de xuño de 1655.

Como señor de Anzobre, os seus vasallos pagábanlle cada ano “un real de vellón” e un día de traballo por razón de vasalaxe⁷⁰.

Trala morte do seu pai, unha das primeiras cousas que fixo foi outorgar poder para cobrar os réditos do xuro e privilexio real outorgado a Pedro de Cisneros das salinas de Galicia que representaban 40.316 marabedís anuais.

En 1648 renunciou ao oficio de rexedor. E en 1649 afora unhas posesións en Lestedo que tiña seu pai polo vínculo que herdou de

65 AHUS Protocolos de Juan Quintana, 1668, pax. 133.

66 Cando Juan, cabo do distrito de Bergantiños, redacta en Lugo o seu testamento, o 2 de setembro de 1634 ante Gregorio Varela, non tiña fillos pero Jacinta a súa muller estaba embarazada.

67 ARG.RA 26539/34. Tiñan terras en san Xoán de Riba (A Baña), Laracha...

68 ACS P 198, fol 251r-254v.

69 MARTINEZ BARBEITO, C. *Torres, pazos y linajes de la provincia de La Coruña*, Diputación Provincial, 1978.

70 ARG. RA. 8529/4.

seu bisavó. As rendas que había de recibir por ese foro tiñan que pagarllo na súa granxa de Ximonde⁷¹.

En 1654 chegou a unha concordia coa súa sogra, polo que lle ía dar 500 ducados de rendas anual, se ben logo esta debía deixar todos os seus bens á súa filla única Juana Bernarda.

Sinatura de Antonio e Bernarda, 1668.

Vivían na rúa do Preguntoiro, onde Antonio outorgou⁷² testamento en 1663 e finou o 5 de novembro de 1673, sendo enterrado na capela de san Ildefonso da igrexa de san Francisco ao día seguinte. No testamento reconece como seus fillos lexítimos a Bernardino, o vinculeiro, Mateo, Francisco, Antonio Vicente, Juan Antonio e María Brígida, e nomea como testamentarios á súa muller, á súa sogra, a seu curmán Antonio de Saavedra, señor de Trasmonte, e a outras persoas importantes. Curiosamente di que non o asina por “estar valdado de las manos”.

Bautizaron a seus fillos en San Fiz de Solovio, excepto ao primeiro:

1. *Antonio Benito Cisneros e Castro*, bautizado en Salomé o 22 de xullo de 1655, tendo como padriños a seus tíos Aldonza Cisneros e a Pedro de Castro. Seguramente morreu de neno pois o vinculeiro vai ser o seguinte.
2. **Bernaldino Bartolomé Cisneros** (*que segue*),
3. *Mateo Antonio*, bautizado o 8 de outubro de 1657 tendo por padriños a Pedro de Brinas e a súa avoa Jacinta de Castro. Foi cura de San Simón de Ons.
4. *Bernaldino Francisco Antonio*, recibiu os santos óleos e o crisma o 28 de outubro de 1658. Foi cóengo en Badaxoz e Toledo e foi promovido a bispo de Teruel pero non aceptou.
5. *Mª Juana*, que recibiu as augas bautismais o 20 de outubro de 1659 tendo por padriños a Juan Abralde e Catalina Mendoza, a súa muller. Non é citada no testamento do pai, seguramente por ter finado.

71 AHUS Protocolos de Juan Quintana, 1645, pax. 361.

72 AHUS Protocolos de Domingo Bugallo Salmonte. Ano 1673, páx. 192 ss.

6. *Juan Antonio*, bautizado o 8 de novembro de 1661 tendo por madriña á súa avoa Juana de Castro. Foi cura de san Fiz de Freixeiro (Santa Comba).
7. *Antonio Vicente Anastasio*, bautizado o 31 de xaneiro de 1663 tendo por padriños ao cóengo Antonio Zaldívar e a Margarita Mendoza Abraldes e Sotomayor, a muller de Bartolomé Basadre.
8. *María Brígida*, que é mellorada polo seu pai con 1/3 e 1/5 dos seus bens libres.
9. *Francisca Gregoria*, bautizada o 18 de marzo de 1664 tendo por padriños a seu irmán Bernardino e á súa avoa Jacinta. Non se menciona no testamento do pai, pois aínda non nacera, igual que o seu seguinte irmán.
10. *Pedro Antonio Anastasio*, bautizado o 10 de maio de 1665, tendo por padriño a Antonio Saavedra, veciño de Lugo, e a Ana Chacón.

Bernaldino Bartolomé Cisneros e Figueroa Castro, nacido o día de san Bartolomeu, o 24 de agosto, e bautizado o 3 de setembro de 1656, tendo por padriños a José de Mera e a Jacinta Mendoza, viúva de Benito Abraldes.

Casou por poderes o 26 de xuño de 1699 en Santa María Reboreda (Redondela) con *Baltasara Sarmiento Soutomayor*⁷³, natural de san Xurxo de Ribadetea, filla de Diego Sarmiento de Sotomayor e Abraldes⁷⁴, natural de san Fiz de Margaride (Lugo) e de Antonia María Sotelo⁷⁵, natural de Redondela, señores da casa de Petán.

Bernaldino tiña un xuro das memorias que fundou o licenciado José Rodríguez Cota polo que cobraba de intereses cada ano máis de 80.000 marabedís⁷⁶.

Tamén era sucesor nos vínculos e morgados fundados polos seus ascendentes e, como tantos vinculeiros, tivo numerosos preitos para

73 Tiña un irmán chamado Fr. Antonio, que foi bispo de Mondoñedo.

74 Era fillo de Francisco Sarmiento Sotomayor e de Ana Abraldes Teixeira (irmá do cóengo compostelán Juan Abraldes).

75 Fill de Antonio Sotelo, cabaleiro da Orde de Alcántara, e de Francisca Suarez Moscoso, natural de Monçao, en Portugal.

76 AHUS. Protocolos de Domingo A. Caamaño, 1697, páx. 3.

poder cobrar as rendas dos foreiros e arrendatarios⁷⁷ ou por intrusión nos seus bens.

A 21 de agosto de 1698 iniciouse o seu expediente de información de nobreza e limpeza de sangue⁷⁸. Foi deputado por Santiago na Xunta do Reino de Galicia.

Finou o 30 de maio de 1716 deixando testamento ante Andrés Quintela, no que deixa encargadas 2.000 misas pola súa alma.

Foron pais de:

1. *Mª Juana Cisneros Sarmiento*, bautizada en Santiago o 24 de maio de 1700 e que casou o 19 de febreiro de 1722 en san Miguel dos Agros con *José Álvaro de Puga*, mestre de artes e colexial de Fonseca, fillo de Enrique de Puga e de Manuela Rosa Araújo, veciños de San Ciprián de Merens (OU).

Esta rama entronca de novo coa familia Cisneros no casamento do II conde de Ximonde, pois un fillo deles, Felipe Manuel de Puga Cisneros, finado en xuño de 1799, foi o pai⁷⁹ de Agustina Puga, que como veremos, casou con *Pedro María Ambrosio de Cisneros de Castro e Ulloa*.

2. **Antonio Ramón Cisneros de Castro e Sarmiento** (*que segue*)
3. *Francisco Jerónimo Antonio Cayetano Ramón*, bautizado o 1 de outubro de 1708, tendo por padriños a seus irmáns Antonio Ramón e Mª Juana.

En 1725 Juan Sánchez Vaamonde, arcediago de Nendos, renunciou en seu favor, polo que para pagar as bulas da S.S. pediu prestados cartos a seu irmán Antonio Ramón, que este lle deu do dote da súa muller e dun préstamo que pediu á Tesourería Xeral da Cruzada (ao 8%). Foi arcediago de Mendos e cóengo en Santiago.

Acusárono de ser mal administrador tanto dos seus bens particulares como dos da igrexa, cando pelexou por ser titor do seu sobriño Joaquín de Lamas Cisneros. Tamén foi titor dos fillos do seu irmán Antonio Ramón.

77 ARG. RA. 8529/4, 8529/8, 21564/13, 21358/59, 5305/25, 16757/3, 17379/57, 5305/24, etc. AHN Inquisición, 2033, Exp.4.

78 AHUS. A.M. 507, Exp. 5.

79 Tivo por fillos tamén a Melchor, o vinculeiro, a Baltasar, a Ana, a Juana e a Javiera.

Tiña unha casa na rúa Nova e outra en Piadela (Bergondo). O 25 de xuño de 1740, estando enfermo, deu poder a Francisco Antonio Barros para facer testamento, pero este non o fai ata 1750, cando se inicia un preito⁸⁰ entre os irmáns do defunto e o seu sobriño Juan Antonio, fillo de Antonio Ramón, por considerar eles que morrera sen testamento.

4. *Josefa María Cisneros Sarmiento*, bautizada en Sarandón o 4 de abril de 1715 cos nomes de *Josefa María Manuela Juana Bernardina Cayetana Ramona Baltasara*.

Casou primeiro con *José Diego de Lamas Caamaño Sotomayor*⁸¹, viúvo de Mª Benita Bermúdez de Castro⁸², señor de Nebra e que finou o 27 de abril de 1737, tendo dado poder para testar cinco días antes ante Bartolomé Fandiño a Fernando Gayoso, do *pazo de Oca* e nomeado como testamentarios a dito Fernando, ao seu cuñado o Marqués de Viance Bernardo de Oca e Prado⁸³, a Juan Antonio Caamaño, señor de Romelle, e a Juan Bernardino Basadre, señor da xurisdición de Basadre, Outeiro e Ramil. Tiveron tres fillos, *José*, *Joaquín* e *Francisco Vicente*, se ben só o segundo chegou á idade adulta, pois os outros morreron en 1738. O marqués acusaba da súa morte a Francisco Jerónimo Cisneros, que os tiña na súa casa, porque téndolles dado unha untura contra a sarna, saíron á horta nun día de tempo calamitoso e ademais lles proporcionaba leite e outras comidas e bebidas prexudiciais. Todos os testamentarios, o seu tío Francisco Jerónimo, un irmán “natural” do defunto, así como a viúva menor de idade pero con célula real para ser titora, loitaron por exercer a titoría do herdeiro, xa que o morgado de Nebra era moi apetecible, pois excedía dos 5.000 ducados de rendas anualmente.

80 ARG.RA. 4930/20.

81 Cfr. BÉRTOLO, J.-FERRO, L., *Pazo de Oca*. Rev. Nalgures, X, 2014.

José Diego era fillo de Francisco de Lamas Carballido, señor das Casas de Lamas (Zas), Brandomil e Carballido, e de Mª Tomasa Josefa de Caamaño Mosquera, señora de Nebra.

82 Cfr. *Casa grande dos Bermúdez de Castro*. o.c.

83 Antonio Bernardo de Oca era rexedor de Lugo, alférez maior, marqués de Viance, señor do coto de Outarelo e vilas de Rionegro e Momboi, e das xurisdicións de Goián, Páramo e outras, casou en san Miguel dos Agros o 26/1/1713 con Ana Francisca de Lamas, a irmá de José Diego de Lamas. Antonio Bernardo tiña un preito con José Diego pois quería quitarlle un dos vínculos e morgado.

Ao ano seguinte Josefa María casou con *Antonio Saavedra Cotón*, dono de Trasmonte, do que tivo polo menos dúas fillas, *Mª Lourenza*, que vai ser a herdeira, e *Joaquina* que morreu sobre 1748. Dito Antonio morreu sobre 1742 e a viúva tivo un preito, pois pretendía que lle desembargasen todas as rendas⁸⁴.

O seu fillo *Agustín de Lamas Cisneros*, que foi bautizado en Zas o 21 de xullo de 1735, foi señor de Nebra, Carballido, Guisamonde (Muxía) e outras. Casou con *Mª Josefa Montenegro* e Saavedra, pero finou sen sucesión. Trala súa morte e despois dun preito os morgados pasaron a *Juan José Caamaño*, señor de Romelle (neto de Ventura Gayoso, do *pazo de Oca*).

5. *Manuela Cisneros Sarmiento*, que casou con Pedro Álvarez Monreal, sarxento maior do Rexemento de Milicias de Santiago.

Antonio Ramón Cisneros de Castro e Sarmiento, bautizado en Sarandón o 21 de xullo de 1702 cos nomes de *Antonio Ramón José Cayetano*, tendo por padriños a seus tíos Juan Antonio Cisneros e Constanza Sarmiento. Foi rexedor de Santiago e xefe nos terzos que vixiaban a costa galega en tempos de Felipe V.

Casou en Escuadro (Silleda) o 20 de xaneiro de 1724 (velacións en San Fiz de Solovio o 27 de outubro dese ano) con *Mª Rosa de la Barrera e Sánchez Vaamonde*, filla de Blas Antonio de la Barrera⁸⁵, señor de san Xoán de Vilaronte e san Martiño de Mondoñedo, e de Margarita Sánchez Vaamonde. *Mª Rosa*, natural de Santiago de Foz, aportaba ao matrimonio 47.000 reais de dote.

En 1734 acusou⁸⁶ ao cura de Couso de picarlle e borrar o escudo que tiña sobre unha sepultura a carón da porta da igrexa. Segundo Antonio Ramón o escudo tiña os roeis dos Castro e outras armas, semellante ao que estaba no presbiterio xunto á

84 ARG. RA 14479/17.

85 Era fillo de Antonio de la Barrera Navia e Castrillón e de Mariana Ponce de León e Saavedra.

86 ARG. RA. 4987/47.

porta da sancristía. Nesas sepulturas enterrárase o mordomo de Maíndo e o seu irmán, pero non había acordanza de que se enterrara alguén da familia dos Cisneros.

Antonio Ramón finou o 31 de outubro de 1740. Deixou como titor de seus fillos, todos menores, a Francisco Antonio de la Barrera. Pero o seu tío Francisco Jerónimo Cisneros, o arcediago de Nendos, solicitou levar a tres sobriños con el, polo que o titor apartouse e entregoulle todos os bens que constaban no inventario que se fixo, tanto da casa de Ximonde como da de Anzobre. Ao parecer o arcediago non coidaba dos sobriños, aproveitábase das rendas que cobraba e arramplou con todo o que había na casa do Preguntoiro, pero Juan Antonio, que era o maior dos irmáns, non quería denunciálo porque lle prometera a prebenda a seu irmán Francisco e ademais o ameazara de queimarlle todos os papeis. E pouco antes de morrer o arcediago (1749?), este dispúñase a darlle a Juan Antonio a metade dos seus bens como dote de matrimonio e facelo herdeiro de todos os seus bens trala súa morte.

Os seus descendentes son:

1. **Juan Antonio Bernaldino Cisneros de Castro** (*que segue*)
2. *Mª Antonia Francisca Benita Manuela Cayetana Cisneros de Castro*, bautizada en Santiago o 12 de xullo de 1726 tendo por padriño a seu tío Francisco Jerónimo. Estivo no mosteiro de Santa Clara, pero logo saíu. O seu irmán dáballle 640 reais, 36 ferrados de trigo e 12 de centeo anualmente.
3. *Josefa Justa Cisneros de Castro*, bautizada en Sarandón o 9 de agosto de 1727. Estivo dous anos de noviza en Santa Clara pois o seu tío o arcediago non lle pagaba o dote. Unha vez profesa, o seu irmán dáballle 100 ducados anualmente.
4. *Francisco Javier*, bautizado o 25 de xaneiro de 1729.
5. *Jorge Jacobo Benito Francisco Cisneros de Castro*, bautizado o 23 de abril de 1730. Foi cóengo na catedral de Mondoñedo.
6. *Jacobo Segundo Antonio*, bautizado o 1 de xuño de 1731.
7. *Antonio Vicente Benito Ramón Manuel Jorge Juan*, bautizado o 26 de xuño de 1732.
8. *Roque Vicente Cisneros de Castro*, bautizado o 14 de maio de 1738.

Juan Antonio Bernaldino Cisneros de Castro, I conde de Ximonde, nacido o 30 de maio de 1725 e bautizado ao día seguinte en San Miguel de Sarandón, casou con *D^a. Manuela de Ulloa Cadórniga Losada Pardo e Ribadeneira*, señora das xurisdicións de Queirogás, Novás e Monasterio, filla de Lorenzo de Ulloa Losada e de Rosa Luísa Cádorniga e Añel (filla de Nicolás Cadórniga e Marina Añel Mondragón), señores da casa de Abertezga na Peroxa (Ourense).

Escudo dos Ximonde.

Foi cadete, polo que o 14 de setembro de 1765 iniciouse o seu expediente de información de filiación, nobreza, fidalguía e limpeza de sangue⁸⁷.

Tras ser vizconde de Soar foi nomeado **conde de Ximonde** o 17 de decembro de 1765. Era tamén cabaleiro da Maestranza de Granada.

Juan Antonio ademais de rexedor e alcalde maior de Santiago, era un amante das letras e das artes, e un xenealoxista a quen o enxeñeiro Luís de Lorenzo, radicado en dita cidade, dedicou a súa obra *Tentativa de un arte español de Arquitectura*.

O seu morgado producía anualmente 4.085 ferrados de trigo, 2.039 de centeo, 804 de millo grosso, 703 de millo miúdo, 54 moios de viño e 7.628 reais en cartos⁸⁸. Igual que os seus ascendentes, tivo diversos preitos para defender os seus bens vinculares, así por exemplo, cando en Lestón (Laracha) quixeron facer un muíño nun río que el consideraba de propiedade da súa casa de Anzobre⁸⁹.

Manuela entregou o seu testamento⁹⁰ pechado o 2 de decembro de 1773 ao escribán Jacobo Ferro e faleceu o 2 de febreiro de 1782,

87 AHUS. Expedientes de información de filiación, nobreza, hidalguía e limpeza de sangue:507/45.

88 ARG.RA. 4930/20.

89 ARG. RA 18738/1.

90 AHUS. Protocolos de Pedro de la Peña, 1782, páx. 27 ss. Nel hai unha relación da cuantía dos bens.

Casa Paredes, A Coruña.

sendo enterrada no convento de san Agostiño. Juan Antonio finou tamén en Santiago o 20 de decembro de 1798.

Pais de:

1. **Pedro María Ambrosio Cisneros** (*que segue*)
2. *María del Carmen Cisneros*, bautizada en Santiago o 16 de abril de 1757, casou o 27 de marzo de 1781 con *D. Pedro Martín Cermeño García de Paredes*, nacido en Melilla o 26 de marzo de 1722, fillo do enxeñeiro e arquitecto Juan Martín Cermeño. Logo velaron no seu palacio de A Coruña catro días máis tarde. Era natural de Cidade Rodrigo, da Orde de Alcántara, enxeñeiro militar, tenente xeneral dos exércitos, Gobernador de Oran, Capitán Xeneral de Galicia e Presidente da Real Audiencia (1778-1784) e autor do proxecto das *Casas de Paredes* en A Coruña, sendo un dos maiores expoñentes do dezaioito no ámbito das arquitecturas civil e militar, grazas a seus estudos de enxeñería e arquitectura. O seu retrato xunto ao do seu pai foi colocado na galería de enxeñeiros célebres da antiga Academia de Enxeñeiros militares de Guadalaxara (Boletín do Exército de 1844).

Foron pais de Santiago Cermeño nacido sobre 1784 e que estaba incapacitado intelectualmente, polo que se lle nomeou como tutor a seu tío Manuel Cisneros.

Pedro Martín finou o 15 de decembro de 1790.

A M^a del Carmen súa nai deixoulle unas xoias e 1000 ducados, ademais da lexítima. Outorgou testamento, viúva, o 7 de xuño de 1819, que entrega pechado ao escribán Pedro Sánchez Vaamonde seis meses despois, deixando como herdeiro a seu fillo, en segundo lugar a seu irmán Manuel e logo a Pedro María, e pedindo que logo se unisen eses bens ao vínculo dos Cisneros. Morreu na Coruña en marzo de 1823.

3. *Manuel Francisco Javier*, bautizado en Sarandón o 18 de xaneiro de 1763. Foi titor da súa sobriña Jacoba.
4. *Ambrosio Juan Bautista Mª de la Cerca Benito M^a de los Dolores Bernardino Isabel Ramon Lorenzo*, bautizado en Santiago o 6 de marzo de 1765, tendo padriño ao cura de Cuntis. O 11 de abril de 1778 iniciase o seu expediente de información de filiación, nobreza, fidalguía e limpeza de sangue⁹¹.
5. *Juana María*, nacida o 2 de xaneiro de 1769 e bautizada en Sarandón tres días despois. Tiña un defecto nunha perna, polo que súa nai deixoulle 3.000 ducados, ademais da lexítima.

O II conde de Ximonde foi o seu fillo **Pedro María Ambrosio de Cisneros de Castro e Ulloa**, nacido en San Miguel de Sarandón, o 1 de decembro de 1760 e bautizado ao día seguinte, tendo por padriños ao abade de Cuntis e á súa avoa Rosa Luisa Cadórniga.

Home ilustrado, filántropo, fundador dunha escola de debuxo inaugurada en febreiro de 1805, interesado polo progreso da agricultura, etc. Foi o mecenas do arquitecto Melchor de Prado e do seu irmán o escultor Manuel de Prado, do pintor Plácido Fernández e doutros artistas galegos da súa época.

En 1808, como era rexedor de Santiago, entrou a formar parte da Xunta Suprema de Defensa do Reino de Galicia durante a Guerra de Independencia, tamén participou na organización do exército para activar o levantamento do Reino de Galicia e para axudar

91 AHUS.

Carta do Conde de Ximonde, 1809.

á economía do Estado decidiu entregar 8.000 reais “de pronto, y perdonar la mitad de las rentas y pensiones a sus caseros que sirvan en el ejército”⁹². Tamén formou parte con Jovellanos e Valdés, entre outros, da comisión da Xunta Central que se encargou de preparar o Regulamento das Cortes de Cádiz.

Escribiu en febreiro de 1809 un *Reglamento de las alarmas*, para que os pobos se organizasen contra os franceses. Así no seu artigo primeiro di: “Todas las jurisdicciones que con corta diferencia lleguen a 1.200 vecinos [...] nombrarán

un Comandante o Jefe de Alarma General que sea sujeto de la mayor confianza y patriotismo...”

Foi el quen, tras comprobar a eficacia das augas termais de Cuntis, entregou uns 25-30.000 reais para construír uns baños pechados e cubertos, pois ata ese momento só había uns pozos rústicos ao aire libre. Tamén fixo melloras no *hospitalillo*, que existía desde tempo inmemorial, onde os pobres, que acudían ás augas medicinais, recibían unha cunca de caldo e cama. Ademais reconstruíu a igrexa de Cuntis, que fora destruída polos franceses. Precisamente estando en Cuntis o 25 de setembro de 1810 outorgou poder para iniciar un preito⁹³ por rendas de 47 herdades na bisbarra de A Peroxa (Ourense), preito que logo continuou en 1824 a súa viúva.

Interesouse pola xenealoxía, sendo autor dunha obra destacada sobre a materia, o *Libro de los escudos de armas*. O orixinal, que ten a primeira parte en moi mal estado, é propiedade dos actuais dono da casa de Maíndo.

Casou coa súa parente *Agustina de Puga Araújo*, filla de Felipe Puga Cisneros e Benita Araújo, da casa ourensá de Meréns.

A súa casa de Meréns está brasonada por dous escudos. Un vai timbrado con cimeira volta á destra e coas armas dos Araújo: tres

92 *La Voz de Galicia*, 16/11/1893.

93 ARG. RA. 21722/45.

Escudo en Meréns. Armas dos Araújo.

Escudo dos Condes de Ximonde,
Meréns.

flores de lis en xefe e o castelo coa torre de homenaxe, o sol e as estrelas e un falcón devorando unha perdiz.

O outro é unha figura rectangular con orla de roleos e dobre timbre composto por cimeira volta á sinistra baixo a coroa de marqués. Esta dividido en dezaioito particións, distribuídas en seis filas de tres columnas. 1º Cuartel: Armas de Araújo; 2º, Brazo armado dos Noguerol; 3º, Tres faixas dos Ribera. 4º, Armada; 5º, Roes dos Castro; 6º, Seis estrelas en pau; 7º, Puga; 8º, Feixoo; 9º, Tres farallóns co-roads de ortigas ¿dos Faxardo?; 10º, Cabezas de lobo dos Mosquera; 11º, Axadrezado dos Cisneros (no centro do escudo por ser o principal); 12º, Castro; 13º, Figueroa; 14º, Cinco escudetes en sotuer; 15º, Novoa; 16º, Sarmiento; 17º, Aguia empinada a un árbore; 18º, Luaces.

Escudo na rúa Preguntoiro.

En 1795 o pai de Agustina, que era o seu titor, arrendou⁹⁴ por 70'50 ferrados de centeo unha morea de terras en San Nicolás de Novás (Xinzo de Limia), que lle pertencían como sucesora nos vínculos da súa nai. O centeo tiñano que levar á tulla que tiña en Xinzo, pero os arrendatarios venderon algunhas partidas, polo que pediu que fosen declaradas nulas esas vendas.

En 1845 os condes de Ximonde tiñan na súa casa do Preguntoiro secretario, axuda de cámara, criados e criadas, mozo de cabalos, axudantes de cociña, etc. E ao pé do convento de Belvís tiñan un pica-deiro para a doma de cabalos.

Esta casa está adornada cun escudo coas armas da familia Trátase dun escudo posto sobre unha cartela, sostido de tenantes, acolado coa cruz florlisada da Santa Inquisición que divide o campo en catro cuarteles. 1º, cinco follas de figueira postas en aspa dos *Figueroa*;

94 ARG.RA 330/7.

2º, seis roeis postos en pau tres e tres dos *Castro*; 3º, cuartelado en aspa, un e catro de sinople, unha banda de gules perfilada de ouro; segundo e terceiro de ouro, lenda *Ave-María* dos *Mendoza*; 4º, cabeza de lobo dos *Moscoso*. Timbrado de coroa, sumado dun escudo xaquelado de quince pezas de ouro e gules e como soportes dous cisnes, armas dos *Cisneros*.

Pedro, segundo os libros parroquiais de san Fiz de Solovio, fixo testamento o 27 de xuño de 1823 ante Francisco de Oca e finou en Santiago o 12 de xullo de 1824, sendo enterrado na igrexa de san Agostiño.

Agustina faleceu dunha pulmonía aos 79 anos o 7 de outubro de 1852 ás 12'45 h. na súa casa do Preguntoiro, tendo feito testamento⁹⁵ ante Domingo Manuel Romero o 1 de outubro de 1852 no que declara testamentaria e herdeira de todo á súa única filla **Jacoba Cisneros**, (*que segue*) e no que di que non quere que se lle faga panteón, senón só unha placa co seu nome, idade e data de defunción.

Jacoba Cisneros Puga e Ulloa, bautizada en San Miguel de Sarandón no pazo de Ximonde o 7 de xaneiro de 1813 cos nomes de *Jacoba M^a del Carmen, y de la Cerca, Manuela Baltasara, Melchora, Gaspara, Agustina, Josefa, M^a de los Dolores*, tendo por padriños a seus tíos Manuel e M^a del Carmen Cisneros, veciños de A Coruña.

Trala morte do seu pai, foi enviada ao convento de N^a Sra da Ensinanza en Santiago. Tivo como titores á súa nai e a seu tío Manuel Cisneros por dilixencia feita o 24 de xullo de 1824 ante o escribán Ángel Rodríguez e ante Joaquín Pinillos o 17 de marzo de 1825. Precisamente foron eles os que levaron un despoxo de bens, baseándose que os arrendatarios non estaban ao día nos pagos nin coidaban dos bens que Jacoba tiña na comarca de Mondoñedo, pertencentes á casa de Vilaxoán.⁹⁶

Ambos titores tamén tiveron que defender en 1825 a pescaría do pazo de Maíndo que lles pertencía desde tempo inmemorial. En efecto, en 1580 un foreiro renuncia en Rodrigo Suarez de Castro e Reino ás pesqueiras e brañais das Reas, da Barce e da Braña *donde se mueren reos, lampreas y sábalos y andorinos y otros pescados, sitios*

95 AHUS. Protocolos de Manuel Domingo Romero.

96 ARG.RA 12637/8.

non pagar ou por atrasos a foreiros de Armentón, Larín, Coiro, Noicela, Razo, Sofán, Chamín, etc.

A condesa tiña un tocador estilo Luís XV, dourado, de ménsulas douradas a fogo, encaixado nos lenzos e cornixas da sala. O tocador aínda se conservaba en 1925.

Casou o 28 de agosto de 1831 cun membro da *casa de Preguecido* (véxase o.c.), *José Mª Bermúdez Acevedo Pardiñas e Villardefrancos*, cabaleiro maestrante de Ronda e rexedor perpetuo de Ferrol, fillo de Pedro Bermúdez Ribadeneira Pardiñas e Vilardefrancos e de María del Carmen Acevedo e Bermúdez.

O matrimonio destacou polo seu comprometido apoio e axuda aos carlistas.

Tiveron un fillo que bautizaron co nome de *Pedro M^a del Carmen Antonio Eleuterio Perfecto*, que finou o 4 de maio de 1834 e do que o 21 de febreiro de 1835 trasladaron os restos a un novo panteón que erixiron no cemiterio dos PP. Franciscanos.

Foi herdeira universal do seu curmán Jacobo Cermeño Cisneros.

Desde 1845 un parente en cuarto grado chamado José Bernardo Reino, cuñado de Baltasara Bárbara de Puga, puxo un preito¹⁰⁰ para ser declarado sucesor dos morgados da condesa. E en 1853 demanda que se nomee curador da condesa, que di que está incapaz mentalmente a partir dun ataque, que logo se repetiu, e polo que quedou hemipléxica. En marzo de 1856 fíxose valoración do seu estado no que intervéñ a súa amiga Juana de Vega, condesa de Espoz e Mina, e o seu médico Hipólito Otero (da *casa da Mota*), os que din que aínda que débil e con certas dificultades está mellorando e non está incapaz. O preito continuou o ano seguinte pero resultou en contra de José Bernardo. Este apelou, pero non continuou os trámites, polo que considerando que abandonara o preito, a quince días despois da morte da condesa, Manuel María Puga pide que se lle considere lexítimo sucesor nos morgados. En 1837 as leis sobre os morgados cambiaran, polo que o sucesor só tiña dereito á metade do vínculo, por isto tras unhas poucas transmisións os morgados desapareceron.

José María outorgou testamento, ao igual que a súa esposa, en Madrid o 20 de abril de 1853 ante Gabriel Santiso de Quevedo

100 ARG. RA 27193/194.

deixando por testamentario ao avogado madrileño Juan Porto. Nel deixaba 12.000 reais anuais pagadoiros por trimestres ás súas fillas Josefa e Antonia, fillas de María Pazos Añón, veciña de A Coruña, con quen tiña unha relación amorosa desde 1848. Mesmo criaba a estas fillas na súa casa de Madrid, pois a relación coa súa esposa era nula. Porén María Pazos tería un preito porque o avogado e testamentario non lles pagaba esa manda, poñendo todo tipo de trabas, e iso aínda que non esixía que as nenas fosen recoñecidas como fillas de José María.

José María morreu o 3 de abril de 1855, polo que ese ano Jacoba perdoou as rendas atrasadas ata o día da morte de José María, que lles debían en Abertezga e Xinzo de Limia, rendas que eran do morgado de Ramirás¹⁰¹.

Jacoba o 24 de novembro dese ano¹⁰² atopándose enferma e ao coidado do seu médico Hipólito Otero fixo un codicilo ante Ruperto Suárez, modificando o testamento anterior, que entregara pechado, e no que deixaba toda a súa fortuna ao seu avogado en Madrid e asesor (e “mi protector y amigo”) don Juan do Porto, polos infinitos servizos que lle fixo como “el restablecimiento de la paz matrimonial, el arreglo de ambas casas, el anticipo de varias cantidades sin intereses de ninguna especie”, etc. No codicilo deixáballo a este avogado todos os bens mobles que hai na casa de A Coruña, incluída “la caja de fierro y cuanto en ella se contenga”.

Pero o seu avogado en febreiro de 1856 apoiou a opinión de que Jacoba debía ser declarada incapaz, polo que esta, magoada, despediu ao asesor, e fixo un novo testamento¹⁰³ o 16 de febreiro de 1856, no que beneficiaba a seus primos o coronel graduado Manuel e a Pedro Puga Sarmiento, que eran irmáns, así como a outros parentes.

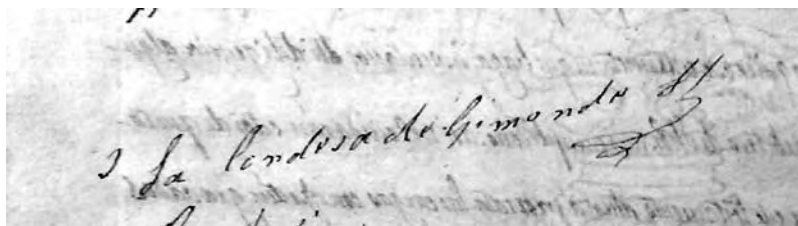
Pero o seu último testamento¹⁰⁴ data do 22 de outubro de 1856 feito en Ximonde ante o escribán de Ponteulla Manuel Núñez Espantoso. Nel deixa importantes cantidades para centros de Beneficencia de Santiago, Coruña e Ourense, para conventos de monxas, así como para criados, pobres e parentes. Nomea como herdeiro uni-

101 Arquivo Notarial de A Coruña (ANC). Protocolos de Ruberto Suarez, 19/11/1855.

102 ANC. Protocolos de Ruberto Suarez.

103 ANC Protocolos de Ruperto Suárez.

104 AHUS Protocolos de Manuel Núñez Espantoso, 22/12/1856.

Firma da Condessa de Ximonde.

versal a Manuel María Puga Araújo, e en segundo lugar a seus fillos, se morrese antes que a testadora. E como “por ley le corresponde la mitad del vínculo al heredero que debe sucederle” (pois aínda non rematara o preito que puxo José Bernardo Reino), deixa a Manuel María a casa e vínculo de *Anzobre* e anexos, nos que está englobado a herdanza de A Coruña, que recibiu como herdeira universal do seu curmán Jacobo de Cermeño. Tamén lle deixa a metade dos bens libres de Ximonde e 500 ferrados de centeo de renda, e a metade dos bens en Xinzo de Limia e en Abertezga.

A Pedro Puga Sarmiento, irmán de Manuel María, déixalle a metade libre da casa e vínculo de Abertezga (Ourense) e 500 ferrados de renda ou o valor de 50.000 reais en bens a elección de Manuel María. Logo confirma a escritura¹⁰⁵ do 15 de marzo na que nomeaba como curadores a Manuel María, Teófilo Vamonde e Antonio Rodríguez Vamonde. Por último revoca todos os testamentos e codicilos anteriores, e asina o testamento xunto coas testemuñas, entre as que está o médico Juan Ramón de Barcia, de S. Miguel de Cora.

Morreu en Santiago a súa casa da rúa Preguntoiro¹⁰⁶ aos 47 anos a consecuencia dunha “epilipsia” o 7 de abril de 1860 sendo sepultada dous días despois. Aos seus funerais asistiron 56 sacerdotes e a escolanía da catedral, e aplicáronselle ese día 28 misas rezadas.

Manuel María Puga Feijoo, natural de san Verísimo de Celanova (19/5/1817- Arteixo, 4/10/1879), foi coronel graduado comandante de infantaría e “fervoroso carlista en cujas filas luchó durante máis de cinco anos hasta que, en 1839, se acogió al famoso Convenio

¹⁰⁵ ANC Protocolos de Ruperto Suárez.

¹⁰⁶ Este pazo dos Ximonde foi sé do Circulo Mercantil e logo saíu en puxa o 21 de decembro de 1906.

de Vergara siéndole revalidado su empleo de Capitán por las autoridades isabelinas”¹⁰⁷.

Casou con *Carmen Blanco Castro e Marquina*, natural de Proente, filla de José Antonio Blanco Sarmiento, natural de Proente, e de Benita Castro Marquina, natural de Santa Mª de Pau (Ourense).

En 1851 era tenente graduado de infantería e estaba en A Coruña. Nos dous últimos anos estivo estudando no colexio de Notariado, polo que pediu varios préstamos a un veciño de Ourense ata a cifra de 2.000 reais, polo que se compromete ante notario a entregar mensualmente un terzo do seu soldo ata liquidar a débeda¹⁰⁸.

Vivindo na súa casa da rúa compostelá do Preguntoiro¹⁰⁹, ambos esposos outorgaron un codicilo¹¹⁰ o 4 de agosto de 1869 ante Ángel Astray Fernández, de Padrón, no que se nomean reciprocamente como testamentarios e no que se di que entregaron un testamento pechado a dito escribán. Carmen finou en Santiago o 20 de xuño de 1872, aos 64 anos.

Logo Manuel, xa viúvo, o 26 de novembro de 1875 ante Francisco Ramos Vázquez redacta outro testamento, no que deixa 2.500 pts para pobres, así como outras semellantes cantidades para diversas asociacións benéficas. Tamén reparte os bens mobles e alfaías, sobre todo os que había na casa do Preguntoiro, entre os fillos, fillos políticos e netos, e deixa a seus cinco fillos como herdeiros a partes iguais.

A 23 de outubro de 1877 Manuel María “mayor de 63 anos” dona diversos bens a seu fillo Luciano, como son, en A Coruña, unha casa na praza da Constitución e sete terreos de labradío; en Oza, unha casa e un terreo; en Arteixo, unha casa de 28x13 m. en Anzobre, outras dúas casas e máis de 20 leiras, etc. E uns días máis tarde dálle poder para vender todos os inmobles que tiña en Xinzo de Limia.

Foron os pais de:

107 BLANCO REY, M., D. “Luciano Mª Puga Blanco (1842-1899): un personaje rescatado del olvido”. *Anuario Brigantino*, 1999, Betanzos.

108 ANC Protocolos de Ruperto Suárez.1851.

109 A casa, de tres pisos, estaba ricamente amoblada e adornada con esculturas, óleos, imaxes no oratorio, etc., segundo se describe no testamento de Manuel María Puga.

110 AHUS Protocolos de Angel Astray Fernández.

1. *Luciano Puga Blanco*¹¹¹. Naceu en San Andrés de Proente (A Merca) o 30 de decembro de 1842 sendo bautizado catro días máis tarde. Foi avogado, alcalde de Santiago, profesor de Universidade, tres veces Deputado, dúas Senador, Gobernador do Banco Español de Cuba, Vocal da Xunta Superior de Prisións, Fiscal del Tribunal Supremo e señor de Anzobre. Seu pai deixoulle como mostra de cariño o seu reloxo de ouro con caixas de esmalte adornadas de diamantes, perlas e rubís, así como a cadea de ouro.

Manuel Puga alias *Picadillo*.

O 10 de Febreiro de 1868 contrae matrimonio en Santa María Salomé de Santiago con *Juana Parga Torreiro*.

Foi o pai do famoso *Picadillo* (Manuel Mª Puga y Parga 1874 – 1918), de M^a del Carmen, de Luciano e de “Mariquiña” –Mª Concepción (1876-1897)–, á que Curros dedicou uns versos cando a familia ía embarcar para A Habana:

*Como ti vas para lonxe
I eu vou para vello
Un adiós, Mariquiña,
Mandarche quero,
Que a morte é o díaño
I anda rondando as tellas
Do meu tellado. (...)*

2. **Gumersinda Puga Blanco.** (*que segue*)
3. *Ramona Puga Blanco*. Vivía na rúa de San Francisco nunha casa que pertencía a seu pai e que logo herdará. Segundo seu pai tiña unha bondade irreflexiva, polo que podía poñer en risco a sorte dos seus fillos. Por iso seu pai manda que se lle quite un terzo e quinto do seu quiñón para que o leven directamente os fillos de Ramona, aínda que ela será usufrutuaria. Finou aos 78 anos o 13 de marzo de 1911, viúva de Ramón Belisardo Pumpido. Pais de Manuela e outros.
4. *Ermitas Puga Blanco*, natural de san Andrés de Proente, casou en Santiago o 13 de outubro de 1870 con José Pérez-Dávila

111 BLANCO REY, M., o.c.

e González, natural de Madrid, fillo do coronel de infantaría Juan Pérez Dávila, natural de Málaga, e de M^a del Carmen González, natural de A Coruña.

- 5 *Elisa Puga Blanco*, natural de Proente, onde naceu en 1850, casou aos 20 anos en Santiago o 5 de xaneiro de 1871 con Perfecto Conde Fernández (Celanova, 1846-Santiago 1903), fillo de Juan e Carmen, licenciado en medicina, e máis tarde catedrático de Histoloxía da Facultade de Medicina. Vivía no primeiro piso da casa familiar da rúa do Preguntoiro, que lle quedará en herdanza. Sen sucesión, outorgou testamento o 4 de agosto de 1890 ante Jesús Fernández Suárez, deixando ao marido como único herdeiro, pero en caso de que este non lle sobrevivira, deixa os seus bens a seus irmáns.

Gumersinda Puga Blanco, naceu en 1845 en san Verísimo de Celanova, vivía na Rúa Nova, 26, en Santiago (parroquia de San Fiz de Solovio) onde casou o 2 de decembro de 1868 co comandante Antonio López Reguera, de 35 anos, viúvo de Dolores Valenzuela Ozores, fillo de Lorenzo López, natural de San Miguel de Monseiro (Lugo), e de Vicenta Reguera, de A Coruña. Antonio López finou o 27 de setembro de 1871. Tiveron dous fillos: *María López Puga*, que finou sendo nena despois de seu pai, e *Antonio López Puga*, que foi avogado e viviu en Arxentina¹¹².

E en segundas nupcias casou no convento de san Francisco o 1 de agosto de 1875 con **Jesús Novoa López**, solteiro, catedrático de medicina, nacido o 17 de xuño de 1840 en Santiago, fillo de Antonio e Genoveva. Jesús aportou ao matrimonio 5.000 pts. Vivían na rúa da Conga, n° 7.

O 29 de decembro de 1877 ante Manuel Devesa, notario de A Coruña, recibiu de seu pai diversos bens, como pacto de mellora ou ben como dote. Foi ela quen herdou de seu pai o pazo de Maíndo con todo o anexo, como a cal e pesqueira do pazo “que hace de largo 380 varas castellanas y 3 varas castellanas de ancho, dando principio de Gerimbao a la parte del norte y concluyendo por el sur en el

¹¹² Antonio recibiu a herdanza paterna ante Jesús Castro en 1891 e ratificada en 1893. E Dolores, filla do primeiro matrimonio de Antonio López Reguera, recibiu a súa parte en 1876 e ratificada en 1892 ante o notario de Vilagarcía Ramón Carril.

vivero del bosque nacional de dicho Couso, cuyo canal se aprecia en 1.500 pts” (do ano 1877).

Este matrimonio reedificou a casa do Preguntoiro (nº 19 e logo 23), gastando 97.340 reais e na finca de Couso edificou un lagar gastando 28.000 reais.

Jesús outorgou testamento a 19 de febreiro de 1895 ante Jesús de Castro e Gumersinda o 1 de xuño de 1915 ante Jesús Fernández Suárez.

Jesús finou en Santiago aos 70 anos o 14 de maio de 1911 e Gumersinda finou viúva en Santiago (parroquia de Salomé) o 26 de abril de 1920.

Jesús e Gumersinda foron os pais de:

1. *Jesusa Novoa Puga*, naceu en Santiago o 20 de marzo de 1877, e finou solteira en Maíndo o 14 de outubro de 1955. Seu pai deulle xa de nena diversas alfaias que non entraron no reparto de herdanza. Como estaba solteira, a súa nai deixoulle, ademais da lexítima, todos os bens mobles gananciais que tiña do segundo matrimonio, nos que se inclúen diversas alfaias con diamantes, esmeraldas e brillantes. Tamén mostrou o desexo de que Jesusa escollese os bens que ía herdar. Foi propietaria da casa de Maíndo ata que lla pasou a seu sobriño Salvador.
2. *Agustín Novoa Puga*. Nacido en Santiago en 1878. Aportou 3.500 pts. ao matrimonio con *Mercedes Golpe Túñez* e viviu en Coristanco. Foi médico e logo vivía na rúa compostelá de Santo Domingo. Finou no seu domicilio o 26 de novembro de 1959, deixando catro fillos: *Agustín*, *Mercedes*, *Jesús* e *Antonio Novoa Golpe*.

Casa dos condes de Ximonde. Santiago.

3. *Ramón Eleuterio Novoa Puga*, nacido el 18 de abril de 1881. Finou antes que seus pais.
4. *Manuel Zacarías Novoa Puga*, bautizado ao día seguinte de nacer na parroquia de Salomé, o 6 de novembro de 1882. Foi médico.
5. **Carmen Novoa Puga** (*que segue*)

Carmen Novoa Puga veu a luz o 1 de febreiro de 1884 en Santiago, onde contraeu matrimonio o 2 de xaneiro de 1909 na parroquia compostelá de Salomé co capitán do Rexemento de Zaragoza **Salvador Lissarrague Molezún**, fillo do comandante de infantaría Salvador Lissarrague e de Adelaida Molezún.

Salvador durante a Guerra Civil estivo un ano preso no cárcere de Madrid e logo no Reformatorio de adultos de Alacante. Finalmente foi rehabilitado en outubro de 1939. En decembro de 1944 por oposición foi nomeado catedrático de Filosofía do Dereito en Oviedo e logo en 1955 catedrático de Filosofía Social na Universidade Central de Madrid.

En 1965 Salvador, representando ao arciprestado de Veá na súa peregrinación a Santiago, realizou a invocación ao Apóstolo. E non era a primeira vez. En 1951 pediu autorización para a instalación dunha liña de transporte a 10.000 voltios e caseta de transformación, para o funcionamento dun grupo electro-bomba no pazo de Maíndo e subministro de enerxía eléctrica para a parroquia de Couso.

A Carme súa nai deixoulle unha pulseira de ouro coas súas iniciais, así como un piano.

Foron os pais de

1. *Jose María Lissarrague Novoa*, nacido en Santiago o 28 de xaneiro de 1913, finou en Madrid o 15 de xuño de 1986. Coronel de Artillería, casou o 29 de novembro de 1946 en Segovia con María del Pilar García-Gutiérrez Redondo, tendo por fillos a María del Pilar, Mercedes, José Ramón e Manuel Lissarrague García-Gutierrez.
2. *Alfredo Lissarrague Novoa*, nacido en Santiago o 17 de xullo de 1916, morreu en Madrid o 30 de decembro de 2000. Foi coronel de Infantaría de Marina. Casou con María Antonia Zaforteza Socías (descendente dos condes de Orgaz e paren-

te dos condes de Olocau), nacida en Palma de Mallorca. Os seus fillos son: Salvador, Mateo, Alfredo e José María Lissarrague Zaforteza

3. **Mª Carmen Lissarrague Novoa** (*que segue*)

4. *Salvador Lissarrague Novoa*, nacido en Santiago o 25 de xaneiro de 1910. Foi catedrático de Filosofía do Dereito en Oviedo, inspector de Traballo, e catedrático de Filosofía Social na facultade de Ciencias Políticas en Madrid. Director do Ateneo de Madrid, foi autor de diversos libros, como *El*

Salvador Lissarrague.

poder político en la sociedad. Finou célibe en Madrid o 14 de marzo de 1967 e foi enterrado no cemiterio da Almudena. Era moi amigo e compañeiro de carreira de Manuel Fraga.

Nos anos 50 perdeu a propiedade sobre a pesqueira de Couso que, como xa vimos, foi motivo de preitos moitas veces¹¹³.

Propietario do pazo de Maíndo, cedullo á súa irmá Carmen.

Carmen Lissarrague Novoa, nacida en Santiago o 28 de decembro de 1914. Casou o 15 de abril de 1948 en Madrid con *Pelayo Redondo*, fillo de Juan José Redondo, conde de San Javier e casa Laredo, e de Carmen Piquengue. Pelayo, que foi coronel de Infantería e Cabaleiro mutilado pola Patria, finou en 1991.

Carmen, que foi propietaria de Maíndo, acudía a miúdo ao pazo coa súa familia.

113 ARG.RA 27278/56 e arquivo particular da casa de Maíndo.

Familia Redondo Lissarrague.

Finou en Madrid o 7 de xullo de 2011. Os seus fillos son *Carmen*, *María Jesús*, *Paloma* e *Pelayo Redondo Lissarrague*, actuais donos da casa de Maíndo.